

СРПСКИ ЈЕЗИК, КЊИЖЕВНОСТ, УМЕТНОСТ

ЈЕВРЕЈИ

Уређивачки одбор

- Мр Зоран Комадина, редовни професор (декан)
Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац
- Др Милош Ковачевић, редовни професор
Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац
- Др Драган Бошковић, редовни професор
Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац
- Др Бранка Радовић, редовни професор
Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац
- Др Јелена Атанасијевић, ванредни професор
Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац
- Др Анђелка Пејовић, редовни професор
Филолошки факултет, Београд
- Др Владимир Поломац, ванредни професор
Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац
- Др Никола Бубања, ванредни професор
Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац
- Др Часлав Николић, ванредни професор
Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац
- Др Мирјана Мишковић Луковић, редовни професор
Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац
- Др Катарина Мелић, редовни професор
Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац
- Др Персида Лазаревић ди Ђакомо, редовни професор
Универзитет „Г. д Анунцио”, Пескара, Италија
- Др Ала Татаренко, ванредни професор
Филолошки факултет Универзитета „Иван Франко”, Лавов, Украјина
- Др Зринка Блажевић, редовни професор
Филозофски факултет, Загреб, Хрватска
- Др Миланка Бабић, редовни професор
Филозофски факултет, Универзитет Источно Сарајево, Босна и Херцеговина
- Др Михај Радан, редовни професор
Факултет за историју, филологију и теологију, Темишвар, Румунија
- Др Димка Савова, редовни професор
Факултет за словенску филологију, Софија, Бугарска
- Др Јелица Стојановић, редовни професор
Филозофски факултет, Никшић, Црна Гора

Уредник

- Др Драган Бошковић, редовни професор (одговорни уредник)
Др Часлав Николић, ванредни професор

Рецензенти

- Др Душан Иванић, редовни професор (Београд)
Др Александар Јерков, редовни професор (Београд)
Др Драган Бошковић, редовни професор (Крагујевац)
Др Катарина Мелић, редовни професор (Крагујевац)
Др Богуслав Зјелински, редовни професор (Познањ, Пољска)
Др Душан Маринковић, редовни професор (Загреб, Хрватска)
Др Роберт Ходел, редовни професор (Хамбург, Немачка)
Др Ала Татаренко, ванредни професор (Лавов, Украјина)

СРПСКИ ЈЕЗИК, КЊИЖЕВНОСТ, УМЕТНОСТ
Зборник радова са XV међународног научног скупа
одржаног на Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу
(30–31. X 2020)

Књига II/2

ЈЕВРЕЈИ

Уредници

Проф. др Драган Бошковић
Проф. др Часлав Николић

Крагујевац, 2021.

САДРЖАЈ

1

Часлав В. НИКОЛИЋ

БАРКА И АУТОПОЕТИКА: СИМБОЛИЧКЕ ФОРМЕ
ВОДЕ, ПЛОВИЛА И ПУТОВАЊА У СТАРОМ ЗАВЕТУ И У
РОМАНУ О ЛОНДОНУ МИЛОША ЦРЊАНСКОГ / 9

Никола З. ПЕУЛИЋ

ТРАНСФОРМАЦИЈА БЕСТИЈАРИЈУМСКОГ КОМПЛЕКСА
СТАРОЗАВЕТНЕ КЊИГЕ ПРОРОКА ЈОНЕ У РОМАНУ
О ЛОНДОНУ МИЛОША ЦРЊАНСКОГ / 29

Ђорђе Р. РАДОВАНОВИЋ

ЈЕВРЕЈСТВО КАО „ЧЕТВРТИ СВЕТ” АНДРИЋЕВЕ ТРАВНИЧКЕ ХРОНИКЕ / 39

Снежана С. БАШЧАРЕВИЋ

ПЛАЊАЊЕ КРИВИЦЕ (ПЕТ ЈЕВРЕЈСКИХ ЛИКОВА
У АНДРИЋЕВИМ ПРИПОВЕТКАМА) / 57

Сања В. ГОЛИЈАНИН ЕЛЕЗ

ПРОЦЕСУАЛНА ДУХОВНОСТ ЈЕВРЕЈСКЕ ТЕМЕ
У АНДРИЋЕВОЈ ПОЕТИЦИ (ИСТИНЕ) КАО ВИД
ОНТОЛОГИЗАЦИЈЕ ХРОНОТОПА ГРАДА / 67

Марија М. ШЉУКИЋ

ПОЈЕДИНАЧНО И КОЛЕКТИВНО ПАМЋЕЊЕ КАО ПОЕТИЧКА
КОНСТАНТА У ЈЕВРЕЈСКИМ ПРИЧАМА ИВЕ АНДРИЋА / 81

2

Анка Ж. СИМИЋ

ПСАЛМИ У СТАРОМ ЗАВЕТУ И СРЕДЊОВЕКОВНОЈ
АПОКРИФНОЈ КЊИЖЕВНОСТИ / 91

Николина П. ТУТУШ

СЛИКА РАЈА У СРПСКОЈ СРЕДЊОВЕКОВНОЈ ЦРКВЕНОЈ ПОЕЗИЈИ / 101

Предраг З. ПЕТРОВИЋ

БОГОДЕЈСТВЕНА СВЕДОЧАНСТВА БИБЛИЈСКИХ ИДЕОГРАМА / 117

Ђорђе М. ЂУРЂЕВИЋ

ПРЕЖИЦИ МАТРИЈАРХАТА У МАРИОЛОГИЈИ ПРАВОСЛАВНЕ
БОГОСЛУЖБЕНЕ ХИМНОГРАФИЈЕ / 129

Александра Д. МАТИЋ

КРАЉ СОЛОМОН У ЈЕВРЕЈСКОЈ И СРПСКОЈ
УСМЕНОЈ ТРАДИЦИЈИ / 145

Ана С. ЖИВКОВИЋ
ЈЕРУСАЛИМ У РЕЛИГИОЗНОМ ЕПУ ИСТОРИЈА О ПОСЛЕДЊЕМ
РАЗОРЕНИЈУ СВЕТАГО ГРАДА ЈЕРУСАЛИМА ВИКЕНТИЈА РАКИЋА / 165

Срђан В. ОРСИЋ
ЈЕВРЕЈИ У СРПСКОМ РОМАНУ 19. ВЕКА / 175

3

Василије К. МИЛНОВИЋ
СРПСКА КЊИЖЕВНОСТ КАО ИЗВОР ЗА ИСТРАЖИВАЊЕ
И РАЗУМЕВАЊЕ ХОЛОКАУСТА: СРПСКИ И ЈЕВРЕЈСКИ
НАРАТИВ СТРАДАЊА У СРПСКОЈ КЊИЖЕВНОСТИ / 185

Јелена Н. АРСЕНИЈЕВИЋ МИТРИЋ
СТРАДАЊЕ СРБА И ЈЕВРЕЈА У РОМАНУ
ЈАСЕНОВАЦ ЉУБЕ ЈАНДРИЋА / 203

Krinka B. VIDA KOVIĆ PETROV
RETHINKING THE HOLOCAUST NOVEL IN YUGOSLAVIA: FROM HINKO
GOTTLIEB TO ALEKSANDAR PETROV'S LIKE GOLD IN FIRE / 225

Dubravka K. BOGUTOVAC
NOSAČ SAMUEL KAO NOSIVA SINEGDONA / 239

Andrijana A. NIKOLIĆ
RADOST I TUGA SAMOKOVLJINIХ ЈЕВРЕЈА / 247

Ђорђе Н. КЕБАРА и *Стеван М. МИЛОВАНОВИЋ* (Данијел Перахија)
СОЦИОКУЛТУРОЛОШКЕ ОСОБЕНОСТИ БЕОГРАДСКИХ
ЈЕВРЕЈА У ЗБИРЦИ ПРИЧЕ СА ЈАЛИЈЕ ХАИМА С. ДАВИЧА

Мирјана М. БЕЧЕЈСКИ
ТО „ПОДМУКЛО ДЕЈСТВО БИОГРАФИЈЕ“:
ПРИПОВЕТКА „АПАТРИД“ ДАНИЛА КИША / 277

Тамара М. ЉУЈИЋ
КАПО – ТИТУЛА НЕМОГУЋНОСТИ ПОСТОЈАЊА
ИЗМЕЂУ „МИ“ И „ОНИ“ / 287

4

Оља С. ВАСИЛЕВА
„ГРОЗНИЦЕ ЈЕДИНСТВА“ СТАНИСЛАВА ВИНАВЕРА / 299

Александра В. ПАУНОВИЋ
ЈЕВРЕЈИ У ПОЕЗИЈИ РАШЕ ЛИВАДЕ: КОЛИКО НИСКО ДО БОГА? / 309

Сузана Р. БУНЧИЋ
ПРИПОВИЈЕДНЕ СТРАТЕГИЈЕ И ПРИЧА
У РОМАНУ ДОСИЈЕ ШЛОМОВИЋ / 325

Јована Б. КОСТИЋ
ЕФЕКАТ ХОЛОКАУСТА У РОМАНУ ГЕЦ И МАЈЕР ДАВИДА АЛБАХАРИЈА / 337

Марија С. ПАНТОВИЋ

„ОНЕ ГОВОРЕ СВОЈИМ ОДСУСТВОМ, ОНИМ ШТО НИКАДА
НЕЋЕ БИТИ”: О ПРИСУТНОМ ОДСУСТВУ У РОМАНИМА
ЦИНК И МАМАЦ ДАВИДА АЛБАХАРИЈА / 347

Дина М. ЛИПЈАНКИЋ

ИЗМЕШТЕНОСТ ИДЕНТИТЕТА У ЕГЗИЛУ И НОСТАЛГИЈА ЗА
ИДЕНТИТЕТОМ У СНЕЖНОМ ЧОВЕКУ ДАВИДА АЛБАХАРИЈА / 357

Александра В. ЧЕБАШЕК

ТРАГОВИМА СМРТИ У РОМАНУ АЛЕКСАНДРА
ХЕМОНА ПРОЈЕКАТ ЛАЗАРУС / 369

Gordana M. TODORIĆ

PROBLEM RAZGRANIČENJA SVETOVA
– SEMPER IDEM ЂОРЂА ЛЕБОВИЋА / 379

Миливоје В. МЛАЂЕНОВИЋ

ЈЕВРЕЈСТВО ИЗ ПЕРСПЕКТИВЕ ДЕТЕТА У РОМАНУ
SEMPER IDEM ЂОРЂА ЛЕБОВИЋА / 387

Зорица Н. МЛАДЕНОВИЋ

ИНТЕРТЕКСТУАЛНИ ПЛУРАЛИТЕТ У ПЕСМИ
„ДО ВИЂЕЊА ДАНИЦЕ” РИЧАРДА БЕРЕНГАРТЕНА / 397

4

Александра В. ЧЕБАШЕК¹

Универзитет у Крагујевцу

Филолошко-уметнички факултет

Центар за проучавање језика и књижевности

ТРАГОВИМА СМРТИ У РОМАНУ АЛЕКСАНДРА ХЕМОНА ПРОЈЕКАТ ЛАЗАРУС

Рад се заснива на конституисању и семантичком раслојавању мотива смрти у роману Александра Хемона *Пројекат Лазарус*. Успоставља се друштвено-културолошки статус Јевреја с почетка 20. века. У роману се преплићу два наративна тока: први тематизује јеврејске имигранте почетком 20. века, док је тема другог наративног тока настајање првог, односно Владимир Брик, сто година касније настоји да истражи и забележи смрт Лазаруса служећи се тзв. мапирањем, односно поновним посећивањем места где је Лазарус боравио. Страдање и поетички свет романа *Пројекат Лазарус* препознају се у непрестаном додељивању значења док је, заправо, то свет увек одгођеног значења. Смрт Јевреја који страда под неочекиваним и још увек необјашњеним околностима остварује семантички потенцијал кроз константно поигравање центра и маргине, хијерархије и разлике, знака и означеног, вере и сумње, стабилног и одгођеног. У роману су препознате тенденције губљења историчности, идентитет означен и препознат у смрти (као мртав) подручје је бујања семантичког значења/означавања.

Кључне речи: смрт, идентитет, Јевреј, одгођено значење, *Пројекат Лазарус*, Александар Хемон

Увод

Осим што роман Александра Хемона *Пројекат Лазарус* (2009) можемо тумачити као роман децентрирања у коме долази до свргавања велике приче, великог наратива док се дискретно објављује мала прича потиснуте националности са трагичним исходом, овај роман је роман трагања за истином и смислом кроз непрестано рекреирање значења. Предмет романа је маргинализовани јеврејски свет и трагање за „истином” о убиству младића Лазаруса Авербуха. Питање истине намеће руту трагања за њом: први траг дат је парадоксално у смрти, у убиству Јеврејина Лазаруса Авербуха при доласку у кућу шефа полиције Џорџа Шипија. Траговима смрти, роман ће покренути бројна питања као што су однос јеврејског и нејеврејског света, питање индивидуалне правде и општег добра, питање раскола у коме је танка линија између злочинца и жртве, питање непрестаног додељивања и одгађања значења, питање о коначности (прикривања) истине и успостављању смисл(ов)а.

Премда тематски комплекс романа дозвољава различите аспекте тумачења захваљујући сложеном систему асоцијативности, наша основна усредсређеност биће смрт Лазаруса Авербуха, чијим ћемо трагом истраживати смисао додељивања значења. Питањима каква је истина и има ли је уопште доспећемо до разматрања Лазарусове смрти кроз сосировску дистинкцију ознака – означено, где је ознака сама смрт, а означено ће бити производ деридијанског стварања и одгађања значења.

1 aleksandra.cebasek@filum.kg.ac.rs

Просторно трагање за истином

Наративно, роман представља преплитање прошлости и садашњости. Један наративни ток је већ догођен у прошлости: Лазарус Авербух, бежећи од погрома у Кишињеву, тадашњем центру Бесарабије (данашњи главни град Молдавије), долази у Чикаго и бива убијен у кући шефа полиције под неразјашњеним околностима. Случај ће бити заташкан као покушај атентата на челника полиције предвођен анархистичким идејама приписаним лику Лазаруса. Прича је базирана на стварном догађају описаном у књизи *Accidental Anarchist: How the Killing of a Humble Jewish Immigrant by Chicago's Chief of Police Exposed the Conflict Between Law & Order and Civil Rights in Early 20th Century America* и ову је причу Хемон користио као извор (уп. Спасић 2009: 188). Сто година касније, Владимир Брик, досељеник из Босне ожењен Американком Мери Брик, намерава да сазна више о Лазарусу и његовом страдању како би започео свој роман. Из тог разлога, креће на пут у Молдавију како би спровео истраживање о Лазарусу, али тамо нема нових података нити какве поуздане истине о њему.

Схватање простора може бити доживљен као модел политичке културе (уп. Џејмсон 1988: 229), али и индивидуалне интимне културе субјекта који се налази отуђен у великом свету. Разотуђење укључује поновно освајање осећања места (уп. Џејмсон 1988: 229) те ће поновно Бриково посећивање места на којима је боравио Лазарус водити двоструком идентитетском реконституисању кроз простор – свом и Лазарусовом. Мапирањем се трага за истином о Лазарусу и за истином о себи: Брик ће схватити да заправо нигде и не припада, а да је једини смирај Сарајево.

Да је истина релативна, постаје јасно из Брикове посете јеврејском гету у Чикагу где схвата да ништа није преживело из Лазарусовог времена. Некадашња Шипијева кућа, која је била место убиства Лазаруса, није на истој адреси, та адреса више не постоји.

„Није остао ни комадић Лазарусове приче који бисмо могли сликати, баш ништа [...] Толико је ствари нестало, да уопште нисам имао представу чега све нема” (Хемон 2009: 43).

Зато Брик доноси одлуку да се врати у период погрома у Кишињеву, у време пре Лазарусовог доласка у Америку, што је подразумевало одлазак у Молдавију и Украјину. На пут ће кренути са пријатељем Рором. У Украјини ће посетити Чернивце, где је Лазарус неко време боравио након погрома. Да би дознали истину, одлазе у Кишињево, у Центар јеврејске заједнице, где истражују о погрому из 1903. године. Сазнања о Лазарусу и даље нема². Из Кишињева одлазе до Букурешта, настављају ка Београду и коначно стижу до Сарајева. И сам Брик, као и читаоци, не успевају да сазнају истину, односно зашто је уопште Лазарус ишао код шефа полиције и шта је то писало у писму које је носио са собом, дакле, „рекло би се да аутор тиме ипак не поручује да истина не постоји, или да је сасвим релативна” (Спасић 2009: 189). Истина у роману остаје произвољна, несазнатљива и утемељена на попришту додељиваног значења.

2 Сазнаћемо само да је Олга пар година након Лазарусове смрти напустила Чикаго и преселила се у Беч, где је највероватније настрадала у Холокаусту.

Дерида и идеја језичке игре

Текст Жака Дерида *Стируктура, знак и игра у дискурсу хуманистичких наука* представља моменат промишљања не структуре неког система већ чињенице да структуралност структуре почива на бесконачној покретљивости значења. Структуралност структуре била је стално присутна, али је увек била редукована „везивањем за неко средиште, тачку присутности или фиксно порекло” (Дерида 1988: 289), а управо је то средиште организовало принцип структуре ограничавајући га на оно што Дерида (1988: 289) назива игром те структуре. Целокупна историја појма структуре је низ замена једног средишта другим. Као повезани ланац, средиште је добијало различите облике и имена имајући константу присутности у виду *eidos, arche, telos, aletheia*, свест, бог (в. Дерида 1988: 291). Такве су центриране структуре које одликује појам утемељене игре која се одликује непокретљивошћу, сигурношћу, неигривошћу, коначношћу.

Преломни догађај (уп. Дерида 1988: 291) настао је када је структуралност структуре постала предмет мишљења јер је тиме отворена могућност да утемељујућег средишта нема. Морало се почети мишљењем „како средишта нема, и да се средиште не може промишљати као присутност бивања, да средиште нема природног места, да оно није неко фиксирано место већ функција, врста не-места у којем се реализује игра неограниченог броја знакова-супституција” (Дерида 1988: 291). Идеја структуре (као једног могућега пошћуног значења, прим. А. Ч.) замењује идеја језичке игре, где је уступљено место разлици уместо спајању, различитости и разлици уместо идентитету и сличности (Бужињска, Марковски 2006: 344).

Дијахронијски посматрано, Дерида децентрирање структуре изводи из Ничеове критике метафизике, Фројдове критике присутности по себи и Хајдегерове разградње метафизике (уп. Дерида 1988: 292), што последује, сосировским језиком³ речено, следећом дистинкцијом: ознака постаје онострана, искуствена, могућа, док означено јесте знак метафизике. Редуковање знака на ознаку је последица описаног децентрирања. На тај начин, знак почиње да конституише своје значење у вечно одлагању. Како се на месту сваког означеног налази друга ознака, тако знак вечно упућује и вечно одлаже значења – означено на тај начин остаје непрепознатљиво.

Дерида знак продубљује још једном мишљу, а то је да значење настаје као последица разлике. Кроз измену једног слова у француским речима *difference* у *differance*⁴, Дерида (1988: 309) отвара поље другачијег искуства. Смисао глагола *differance* остаје између француских глагола „разликовати се” и „одложити” од којих сваки доприноси текстуалној (не)кохерентности и снази. Језик почива на разлици пошто се, уколико се сетимо Сосира, он остварује управо кроз структуру дистинктивних супротности. Прелом који Дерида чини почива на упоришту постепеног преласка *разликовати се у одложити*. Коначно, то значи да игра означавања увек одлаже стварање значења чак и до оне мере у којој се оно претвара у бесконачно допуњавање.

3 Знак чини означитељ и означено, њихов међусобни однос однос је произвољан, одн. арбитран.

4 *Differance* (хомофон речи *difference* – „разлика”) подразумева „механизам стварања значења у систему језика и у стварности који онемогућава отклањање њиховог разликовања” (Бужињска, Марковски 2006: 396).

Ознака (убиство Лазаруса) – означено (∞)

Уколико дозволимо слободу да Лазаруса замислимо као хипотетичко средиште кога више нема, схватићемо да Лазарус, односно Лазарусова смрт постаје „врста не-места у којем се реализује игра неограниченог броја знакова-супституција” (Дерида 1988: 291). Његово одсуство (непостојаност, смрт) проширује размеру и међуигру значења (означавања) његове смрти.

У контексту претходног разматрања, ако закључимо да је последица децентрирања редуковање знака на ознаку, Лазарусову смрт поставићемо на место ознаке. Међутим, остаје главно питање, шта је онда означено? Означено нам постаје ∞ јер ознака Лазарусове смрти своје значење (из означеног) почиње да конституише у вечном одлагању и даљем стварању значења. На место означеног не постоји конкретан и један ентитет, већ, подсетимо се Дерида, на месту означеног (ознаке Лазарусове смрти) појављује се друга ознака. Лазарусова смрт сучељава се са наредном ознаком: Лазарус(ова смрт) – Јеврејин, Лазарус(ова смрт) – анархиста, Лазарус(ова смрт) – Ема Голдман, Лазарус(ова смрт) – атентат, Лазарус(ова смрт) – мржња, Лазарус(ова смрт) – сестра Олга, Лазарус(ова смрт) – Исадор... И тако унедоглед. Тиме Лазарус(ова смрт) постаје немогуће детерминисање означеног јер оно непрекидно буја. Смрт не успева да означи ни да објасни саму себе, већ се надаље допуњује даљим ознакама и новим значењима. Знак, његова смрт, вечно ће упућивати на даље ознаке и стварање нових значења, вечно ће одлагати спознање једне истине, јединог значења до те мере да ће у једном тренутку доћи до инверзије у којој Лазарус неће бити посматран као жртва убиства, већ ће бити кривац за покушај атентата на шефа полиције. Смрт, одн. убиство Лазаруса оправдава се потенцијалним агентом на Шипија до ког није дошло, иако приликом посете он код себе није имао ништа осим коверте са Шипијевом адресом, рачуна за јаја и пастила са укусом јабуке. Жртва је постала кривац за сопствену смрт јер је *можда* била атентатор, а кривац-убица постао је жртва. Тако што је недетерминисано означено упућивало на даље ознаке, оно је конкретним упућивањем на приватне оквире Лазарусовог живота вешто искоришћено против њега самог.

Означено које је нама потребно, а које стоји наспрам Лазарусове смрти, остаје нам несазнатљиво и непојмљиво, остаје нам у преливању са другим значењима и са другим ознакама. На тај начин, означено (п)остаје дискутабилно јер је могућност његовог детерминисања потпуно произвољна. Означено једино може бити испраћено кроз наслућивање трагова који се непрекидно надовезују један на други остављајући нам питање истине и коначно разрешење значења Лазарусове смрти отвореним. Лазарус је убијен јер је покушао атентат на Шипија, убијен је јер је Јеврејин, убијен је јер је могући анархиста, убијен је јер физичким изгледом не подсећа на неког пристojног човека, убијен је јер су сазнали за његову потајну мржњу⁵... И даље је неоткривена истина Лазарусовог убиства, али је знан и наменски створен број разлога који тај злочин оправдавају.

Онда када је обрисана разлика између ознаке, Лазарусове смрти која мора упућивати на нешто и нешто означавати, и означеног, све (поста)је произвољно. Једино шта преостаје јесте да у даљем трагању кроз поменуте новонастале ознаке успоставимо остатке смисла тог убиства. Трагови крију слојеве који омогућавају да уопште у знакове упишемо смисао. Тако посматрано, текст је скуп знакова који су увек поприште игре и борбе за значењем. Нестабилност и немогуће

5 У писмима са мајком, препознаће да је Лазарус писао о Америци огорченим тоном.

одређивање потпуног значења уочених трагова не дозвољава апсолутно поисто-већивање ознаке и означеног нити ће оно икад бити могуће. Између ознаке и означеног увек се налази оно нешто неухватљиво, бескрајно. То трагање за значењем је суплементарно – реч је о понављању, надовезивању на исто то *али само мало другачије* – у томе лежи моменат игре – у пространству бујања значења.

Полазећи од тога да „не постоји могућност априорног одређивања смисла неког референта” (Кајтез 1991: 222), једино шта преостаје јесте „могућности неограниченог раста броја смислова” (Кајтез 1991: 222). Та могућност учиниће видљивом неправду која проистиче из хегемоније једне врсте говора над другим о чему ће доцније бити речи.

Смисаоно, смрт Лазаруса постаје означавања кроз расистичко-идеолошко-политичко-националну призму те то убиство управо тим елементима његове личности бива објашњавано и оправдавано. Лазарусова смрт мање је убиство невиног човека, а више је неопходно ликвидирање странца одређене верске и националне припадности (Јеврејин), више је потребно ликвидирање анархисте, потенцијалне друштвене опасности, више је ликвидирање мрзитеља Америке. То су трагови смрти Лазаруса, то су разлози, узроци и смислови, то су рекреирани значења која се надовезују једна на друго и надаље заклањају коначно разрешење и коначну истину. Једна ознака – смрт/убиство – читав наратив је претворила у разгранаване и непрекидно стварање нових значења вешто избегавајући да открије истину, разлог и значење онога што је главна потка читавог романа – сурово убиство Јеврејина.

Аутентичност значења и његово рекреирање у роману бива дато ћутањем, а не речима – Лазарус не успева да изговори иједну реч пре свог убиства. Сва будућа значења изведена су на основу Лазарусовог ћутања, што је апсолутно парадоксално – мртвом субјекту који ћутке страда бивају придодата бројна могућа значења, тумачења, корелације, узроци. Та даља непрекидна означавања која настоје да разреше више разлог посете него разлог убиства, воде даљим одлагањима значења. Разлог посете Лазаруса Шипију никоме неће бити разјашњен јер га нико осим њега мртвог и не зна. Упркос томе, читав роман постаје додељивање симболичности његовој посети. Од покушаја атентата до анархистичких идеја, мрзилачких и осветничких жеља, све те придодате идеје (и значења) о могућим разлозима Лазарусовог доласка шефу полиције Шипију постају покушаји одређивања „истине”.

Упркос трагању за њом, истина остаје несазнатљива, произвољна и релативна. Роман остаје без коначне и једне истине, али ће потрести све темеље и показати како то функционише језичка игра знака у књижевном свету, како је дистинкција ознака-означено до крајњих граница арбитрарна чак и када се посматра мимо лингвистичких примера. Субјект означен као мртав (ознака), своје означено даје у виду вечно одложених значења, у виду бесконачног допуњавања значења. Отуд, постаће јасно да су у бити разлози стварања семантичких фама поводом Лазарусове смрти неетички – реч је о намери да се скине кривица са нејеврејског света, а да се јеврејски свет детерминише као опасан, насилан и лош.

Аргументација против Лазаруса

Тишина Лазарусове смрти догођене без конкретног повода, кроз роман покушава да се огласи у виду белина и процепа. Немогућност детерминисања узрока смрти већ тенденциозно конотативно додељивање могућих значења тој смрти,

упућује на непредстављиво сублимног, на несамерљиво насталог раскола. Ако је „циљ једне књижевности, једне филозофије, можда и једне политике, да сведочи о расколима тако што ће им наћи одговарајуће језике” (Лиотар 1991: 20), циљ једног књижевног дела може бити и наративизација расправе две стране које не могу праведно да се разреше јер недостаје правило расуђивања применљиво на обе аргументације (Лиотар 1990: 404, 405). Наиме, у роману постоји доминантно етничко-верско надметање између два света. Реч је расправи између јеврејског света чији је представник Лазарусова сестра Олга која се бори за истину и за свог брата, и нејеврејског света који подразумева представнике власти, представнике анархиста који покушавају да извуку корист из Лазарусове смрти као и представнике хришћана.

Лазарусова смрт је за нејеврејски свет прожета расистичким и верским обележавањем личности, чиме су покренута значења подстакнута политичким и друштвеним контекстима услед којих главни циљ нејеврејског света постаје стварање аргументације против Лазаруса.

Већ на почетку увиђамо етички дискриминаторно понашање служавке шефа полиције: одмерава младића „дајући му до знања да му треба добар разлог да би био пред овим вратима”, али упозорава шефа „да је странац који га је тражио изгледао крајње сумњиво” (Хемон 2009: 9). Лазаруса ће примити Шипи уз опаску како је „било нечега у изгледу тог мршаваг, црномањастог младића – извјесно Сицилијанца или Јевреја – што би побудило неповјерење у срцу сваког поштеног човјека” (Хемон 2009: 13). Према њему, Лазарус је неповерљиви странац сумњивог порекла кога се треба плашити иако је разлог посете била коверта:

„Уручио ми је коверту са мојим именом и адресом [...] Нисам застао да подробније прегледам коверту. Као муња ме је погодила мисао да овај човјек не смјера ништа добро. Изгледао ми је као анархист. Шчепао сам га за руке и заврнуо му их иза леђа” (Хемон 2009: 13).

Само на основу претпоставке да је Лазарус анархист биће почињен злочин⁶. Наступиће насилан претрес Лазаруса, ком се прикључује мајка речима како „мисли” да Лазарус има пиштољ⁷.

„Након тога су Шипи и Фолеј испуцали још метака, од којих је седам погодило младића, чију су крв и мозак пљуснули по зидовима и поду. Током цијеле борбе, Вилијам П. Милер пише, анархист (*Лазарус*, прим. А.Ч) ни ријечи није прозборио. [...] Умро је без псовке, молбе, или молитве” (Хемон 2009: 14).

Лазарус је назван убицом иако је он тај који је мртав (Хемон 2009: 27). Надаље, стварање је аргументација против Лазаруса као покушај оправдавања почињеног злочина. Образовање контекста реченица у узрочно-последичној је вези са „мишљењем у дисперзији” (Лиотар 1991: 7) које за последицу има разграновање и стварање теорија о Јеврејину Лазарусу на основу којих, услед тог мишљења у дисперзији, сваки говорник задобија особеност измишљања. На тај начин, успостављање идентитетског реалитета субјекта, Лазаруса, „проистиче из спроведених процедура установљавања реалитета дефинисаних једнодушно прихваћеним протоколом” (Лиотар 1991: 10, 11). За Лазарусов папир са бројевима 21-21-21-63 претпоставиће да су бројеви са анархистичке лутрије где је утврђено ко

6 Шипи и возач Фолеј извлаче пиштоље, а његов син сабљу. Осим Лазаруса, Шипи рађава возача и свог сина којем је метак пробио плућно крило.

7 Пре посете, Лазарус одлази у продавницу *Ludwig supplies*, где купује најјефтиније пастиле. Због отужног, мршаваг и прљавог изгледа, питаће га да можда нема пиштољ у џепу.

ће починити злочин, иако је то био само рачун за јаја. Пастиле са укусом јабуке заменику наликује на отровне пилуле: „младић је очигледно био спреман умријети у својој злочиначкој намјери” (Хемон 2009: 27). Хартија са насумично записаним реченицама заличиће им на шифриране описе различитих фаза убилачког заплета док су то само биле вежбе са курса енглеског језика у прихватилишту за мигранте. Нејеврејски свет је детаљно аргументовао Лазарусову посету: то је требало да буде атентат подржан од стране анархиста са убилачким заплетом након ког је планирано самоубиство. Аргументацију је поткрепило и откривање његове вере, те потврду да је Лазарус био Јеврејин добијају понижавајућим разоткривањем Лазарусовог међуножја. Тај тзв. „расистички „терор” или терор изузећа је ексклузиван и регресиван, сумња се ограничава на „добру” расу, а оно што се представи, а не припада тој раси, је рђаво и пре него што се представи, рђаво од почетка” (Лиотар 1991: 111). Даља истрага биће усмерена ка, како Шипи каже, „растурању змијског легла” (Хемон 2009: 49), чији део је, по његовој процени, био Лазарус.

Дан након убиства, насловница *Chicago Tribune*-а испуњена је причом В. П. Милера о страшном делу младог Јеврејина чији су сањалачки ум помутиле запаљиве идеје анархистичке Еме Голдман. Уз то, придодата је измишљотина како је Лазарус код себе имао нож и пиштољ и како је раније покушао извршити самоубиство са једним младим Јеврејином, Исадором Мароном⁸. Читав случај окарактерисан је као покушај атентата на шефа Шипија јер валидног сведока који би тврдио супротно нема, а жртве нема осим мртве – тиме нема ни идентификације реалитета жртве, већ жртва постаје кривац. Первертовање позиције жртве води оправдавању убице убијеног Лазаруса, али скретање пажње са те чињенице начињено је тоталним поништавањем личности Лазаруса Авербуха повезивањем са анархистичком идеологијом и јеврејским проблематичним положајем. Циљ је да аргументацијом о физичком изгледу, вери и могућем припадању анархистима разлог Лазарусовог убиства постане оправдан.

Олга у расколу

Како Лиотар наглашава, „наслов књиге [*Раскол*, прим. А. Ч.] сугерише да универзалних правила расуђивања за разнородне врсте говора углавном нема” (Лиотар 1990: 404). У расколу – сукобу одређених врста говора, од којих свака има свој реченични режим (Лиотар 1991: 6) – увек једна страна раскола при расуђивању сноси неправду. Нема истоветности између врсте говора по којима се расуђује и врсте говора о којима се расуђује – то је оно место где настаје неправда. Ако и буде покушаја да жртва сведочи и укаже на неправду, доспева до тачке убеђивања да неправде није ни било, да је сведочење лажно јер „жртви је својствено да не може да докаже да је претрпела неправду” (Лиотар 1991: 15). До раскола долази када се „поравнање” сукоба између две стране изводи у језику једне од њих, док неправда коју трпи друга страна нема значење у том језику” (Лиотар 1991: 16).

Олга Авербух одведена је на испитивање на ком су већ окривљени: „Ми већ све знамо”, говори јој замјеник шефа, „тако да нам слободно можеш све признати” (Хемон 2009: 50). Говорећи о свом брату, Олга ће истицати да је био добар младић, да никада није споменуо шефа Шипија нити анархизам. Олга тврди, али

8 Лазарусов пријатељ. Истрага ће се покренути и о Исадору као још једној потенцијалној анархистичко-јеврејској опасности. Он ће се скрити у заходу Олге Авербух која га спашва.

не може да докаже „како он није никако могао постати дио неке сулуде завјере” јер „он је био сањар” у коме „није било бијеса, није било ничега насилничког” (Хемон 2009: 54).

Осим што је неправедно убиство Лазаруса, неправедно и насилнички се опходе и према Олги. Присиљавају је да једног од момака препозна као саучесника, да призна да је Лазарус убио своју жену и доктора у Кишињеву⁹, а да је у Америку дошао бежећи од закона, не узимајући у обзир Олгине речи како је Лазарус имао само 19 година и да никада није био ожењен. Власти ће инсистирати да се Лазарус покопа неупадљиво на градском гробљу за сиротињу јер ниједан јеврејски погребник не жели да преузме тело нити иједан рабин жели да држи обред *убици*. Јеврејска сахрана по жељи његове сестре није могућа због потенцијалних анархистичких нереда те Лазаруса сахрањују заменик шефа Шатлер и новинар Милер.

У осећању неправедности, Олгу ће подржати представник Јевреја, Херман Таубе:

„Много је људи који мисле, који верују да још увијек није изашла на видјело потпуна истина о његовој несретној смрти. [...] Има људи у овом граду који вјерују да ћемо ускоро бити свједоцима још једног погрома” (Хемон 2009: 116).

Показује јој насловницу на којој је Лазарус дат као илустрација АНАРХИСТИЧКОГ ТИПА¹⁰. Оно шта Таубеа брине је атмосфера која би могла да се претвори у незауостављиво насиље и то све кроз име и због имена Лазаруса Авербуха. Његова намера је да Лазарус не буде доживљен као анархистички мученик, већ да се према јеврејским обичајима сахрани, да се ситуација смири јер полиција лако може поверовати да је злочин против Шипија дело имиграната, а онда када дођу у везу имигранти, Јевреји и анархисти, може се доћи до уверења да су сви Јевреји, без обзира на лојалност и патриотизам, непријатељи. То би неминовно водило новом погрому. Међутим, након што нестане Лазарусово тело из гроба, Олгу одводе у полицију где Таубе говори да је разлог посете Лазаруса шефу полиције био достављање поруке која се тичала анархисткиње Еме Голдман. Олга схвата да је све лаж, да и Таубе и полиција лажу јер ће још испасти да је Лазарус сам себе упуцао седам пута.

Жртва треба да докаже неправду коју је претрпела (Лиотар 1991: 11), али то постаје немогуће јер расуђивање није праведно. Неправда је, сматра Лиотар (1991: 11), штета без могућности да се поднесе доказ о штети. „То је случај када је жртва лишена живота или свих слобода, или слобода да учини јавним своје идеје и своје мишљење, или једноставно права да сведочи о штети, или још једноставније, ако је сама реченица сведочења лишена овлашћења” (Лиотар 1991: 12). Учињено је све да би се прикрио злочин и скрнављење¹¹, све у циљу спречавања, како Таубе каже „револуције или нереда” јер „ово је питање живота и смрти” (Хемон 2009: 176, 177). Неутрализација почињеног води ка томе да се укаже да никакве штете нема – да референта у жртве нема (Лиотар 1991: 15). Жртва не успева да докаже неправду, злочин постаје недоказив, штета минимализована. Зато је потребна сахрана Лазаруса која би уједно била и сахрана анархистичке

9 На основу Лазарусове приче о трагедији једне породице у Кишињеву, Шатлер закључује како рукопис „има сва обиљежја признања двоструког злочина почињеног у Русији, он открива Авербухове скривене убилачке склоности и увод је у његов анархични и криминални живот у Чикагу” (Хемон 2009: 55).

10 Ниско чело; велика уста; увучена брада; наглашене јагодичне кости; велике мајмунске уши (Хемон 2009: 117).

11 Тело Лазаруса нађено је без срца, слезине и бубрега.

мржње и кршћанских предрасуда. Олга је приморана да то прихвати, иако би то значило издају рођеног ког сахрањује без срца. Сахрана је само „још један добро обављен посао” (Хемон 2009: 216) према прописима, како би се пропагирала слобода и поштовање јеврејства, иако је оно сасвим потлачено суровим убиством индивидуалног имена и убиством колективног имена (Лиотар 1991: 108) – Лазаруса/Јеврејина.

Закључак

Разумевање смрти Јеврејина Лазаруса одише показаном арбитрарношћу – однос између ознаке (Лазарусова смрт) и означеног (∞) произвољан је: значење је дискутабилно, а истина релативна. Лазарусова смрт је за нејеврејски свет прожета расистичким и верским обележавањем личности, чиме су покренута значења подстакнута политичким и друштвеним контекстима услед којих главни циљ нејеврејског света постаје оглашавање вешто скројене аргументације против Лазаруса. Жртва не успева да докаже неправду, злочин постаје недоказив, штета минимализована.

Трагање за Лазарусовом истином одвело нас је траговима смрти до трагова знакова, значења, смисла, истине. Што је трагање дубље – толико роман нуди више трагова, апорија, нејасности, отворености за нове интерпретације. Све након Лазарусовог убиства, све изведено и произведено из те смрти чини да сва допуњавања и одлагања значења не допуштају семантичку тотализацију. Дакле, има ли једног значења, једног смисла, једне истине? Не, све је у бесконачном одлагању.

ЛИТЕРАТУРА

- Дерида 1990: *Žak Derida, Struktura, znak i igra u diskursu humanističkih nauka, u: Strukturalistička kontroverza: jezici kritike i nauke o čoveku*, Beograd: Prosveta, 289–315.
- Кажез, Никола 1991: *Nikola Kajtez, Okretanje svetu izričaja*, Polja: mesečnik za umetnost i kulturu, god. 37, br. 386/387, Novi Sad: Progres, 221–222.
- Лиотар 1990: *Žan-Fransoa Liotar, Raskol*, Polja: mesečnik za umetnost i kulturu, god. 36, br. 381, Novi Sad: Progres, 404–405.
- Лиотар 1991: *Žan-Fransoa Liotar, Raskol*, Sremski Karlovci: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, Novi Sad: Dobra vest.
- Спасић 2009: *Tijana Spasić, Magla istorije i boli*, u: Polja: mesečnik za umetnost i kulturu, god. 54, br. 459, Novi Sad: Progres, 188–190.
- Хемон 2009: *Aleksandar Hemon, Projekat Lazarus*, Zagreb: V. B. Z.
- Џејмсон 1988: *Fredrik Džejmson, Postmodernizam ili kulturna logika kasnog kapitalizma*, Postmoderno: nova epoha ili zabluda?, Zagreb: Naprijed, 187–232.

THE TRACES OF DEATH IN THE NOVEL *PROJECT LAZARUS*
BY ALEXANDER HEMON

Summary

The paper is based on the constitution and semantic stratification of the motifs of death in Alexander Hemon's novel *Project Lazarus*. The novel intertwines two narrative currents: the first one deals with Jewish immigrants at the beginning of the 20th century, while the theme of the second narrative is the emergence of the first, that is, Vladimir Brick, who a hundred years later tries to investigate and record the death of Lazarus using so-called mapping, that is, by revisiting the places where Lazarus resided. The intention is to discover the truth about the murder of the Jew, but in the end, it remains variable, arbitrary, and relative. The meaning of death, that is, the meaning of the murder of Lazarus Averbuch, was explored with the help of Saussure's distinction between the sign and the signified, although the signified was in a Derridean sense postponed and constantly supplemented with new meanings. The novel is a world of always delayed meaning, in which truth is incomprehensible. The death of a Jew who dies under unexpected circumstances is transformed into an assassination attempt. The victim thus becomes a murderer, and all the arguments that contribute to that are based on the social-ideological-ethical-religious context. Identity marked and recognized in death (as dead) is an area of flourishing semantic meaning/signification. The paper also deals with the establishment of the Lyotard schism, from which it will follow that the Jewish side had suffered injustice that cannot be proven. The semantic potential is realized through the play of center and margin, hierarchy and difference, sign and signified, guilt and innocence, truth and lies, faith and doubt, stable and delayed.

Keywords: death, identity, Jew, delayed meaning, Project Lazarus, Alexander Hemon

Aleksandra V. Čebašek